

KELİME ALANLARI ve KELİME

AĞLARI

“Hiç bir şey lisan kadar bir ağaca benzer değildir.” Ahmet HAŞİM

Soner AKŞEHİRLİ

1. Tanım

Kelime alanı; bir metinde aynı gerçeklik alanına ya da aynı fikre (idée) işaret eden kelimeler kümesidir. Bir başka deyişle, tek bir alanla ilgili olan yahut bir kavramın çevresinde kümelenen kelimeler bir kelime alanı oluşturur. Kelime alanlarının başlıca türleri şunlardır:

1. Eşanlamlı ya da yakın anlamli kelimelerle oluşan kelime alanları: *savaş, harp, cenk...*
2. Aynı kökten türemiş kelimelerin oluşturduğu kelime alanı (müştaklar): *taş, taşlık, taşı...*
3. Aynı bilgi alanına (domain) ait kelimelerin oluşturduğu kelime alanı: *ordu, cephe, süngü...*

Bir metindeki ya da eserdeki kelimeleri inceleyerek, metindeki kelime alanlarını tespit etmek, edebî analizin önemli bir adımını oluşturur. Bu tespit şunları sağlar:

- Metnin tutarlılığının (cohesion) nasıl sağlandığını görmemizi ve bu tutarlılığı kavramamızı sağlar.
- Metindeki önemli tema ya da temaları doğru olarak tespit etmemizi sağlar.

2. Kelime Alanlarının Metnin Anlamıyla İlişkisi

Bir metinde genellikle birden fazla kelime alanı, birbiriyle ilişki içinde yer alır. Kelime alanları bazen, metnin aynı anlam düzlemine ait olmasalar da ilişki içinde olabilirler. Bir kelime alanı bize metnin temasını söylerken, diğeri bir yan anlamı kavramamızı sağlar, bir diğeri genişletilmiş bir istiareyi görmemize imkan verir.

Örnekler:

“Vapur rıhtımdan kalkıp ta Marmara’ya doğru uzaklaşmaya başlayınca yolcuyu geçirmeye gelenler, üzerlerinden ağır bir yük kalkmış gibi ferahladılar” (Refik Halit Karay, Eskici)

“....
Dalga dalga hücum edip pişmanlıklar
Unutuşun o tunç kapısını zorlar
Ve ruh, atılan oklarla delik deşik
...” (Ahmet Muhip Dranas, Olvido)

Refik Halit Karay'ın Eskici hikayesinden alınan birinci parçadaki vurgulu kelimeler metnin teması ile ilişkilendirilebilir. Bu hikayede anavatandan uzaklaşma ile anadilden uzaklaşma eş tutulmuştur. "Olvido" şiirinden alınan parçadaki vurgulu kelimeler ise bir alegori oluşturmaktadır; burada ruh, düşman askerlerinin hücum ettiği bir kaleye benzetilerek istiare yapılmış, söz konusu istiare uzatıldığı için bir alegori oluşmuştur.

3. Kelime Ağları

Bazı kaynaklarda kelime ağı (réseaux lexicaux) ile kelime alanı (champs lexical) kavramı özdeş kullanılsa da bu ikisi arasında bir fark vardır: Kelime alanı, söz konusu kelimelerin temel anlamına (denotation) dayanır. Yukarıda örnek olarak verdiğimiz "savaş" kavramına ait kelime alanlarının üçü de, kelimelerin temel anlamı ile oluşmuştur. Buna mukabil, eğer kelimelerin yan anlamları ya da çağrışımları (connotation) bir birlik oluşturuyorsa buna "kelime ağı" (réseaux lexicaux) denilmektedir.

Kelime alanı, kelimelerin temel anlamına dayandığından metnin "anlam"ını tespit etmemizi, kelime ağı ise yan anlamlara ve çağrışımlara dayandığından metnin "YORUM"unu yapmamızı sağlar. Kelime ağlarını tespit etmek, **yazarın amacı ve duyguları** hakkında bir fikir verir.

Örnek:

Ömer Seyfettin'in "Bahar ve Kelebekler"¹ isimli hikayesinde "siyah" rengi ya da siyahın tonlarını çağrıştıran, bu renkle ilişkilendirilebilecek kelimelerin bir arada kullanılması metinde dikkat çekici bir kelime ağı oluşturmuştur. Metinden tespit ettiğimiz, "siyah" rengi çağrıştıran kelimeler ve kullanımları şöyledir:

KULLANIM	YAN ANLAM ya da ÇAĞRIŞIM BAĞINTISI
" Sönmüş gözleri köşelerdeki gölgelere karışıyordu."	Sönmek: ışığın kapanması anlamıyla karanlığı, siyahı çağrıştırır.
" Esmer , güzel bir kız.."	Esmer: bazı durumlarda "siyah" çağrışımlıdır.
"Köşeleri hafif karanlıklardan bazen uyanır gibi ayrılan gözlerini..."	Karanlık: hem "kara" kelimesinden türemiş bir kelime olması hem de anlam itibarıyla "siyah"ı içerir.
"ebedi kederiyle bulutlanan ..."	Keder : kültürümüzde keder; karanlık, matem, siyahlık çağrışımlarıyla yüklüdür. Bulutlanmak: bulutlanan hava kararır; havanın bulutlanması için "kararmak" ifadesi de kullanılır.
"Gür, siyah saçları, mağmum, hüzünlü çehresi etrafında..."	Mağmum (gamlı) ve hüzünlü: gam ve hüzün, pek çok kişi için siyah rengi duygusal olarak çağrıştırır.

¹ Hikayenin tam metni için bkz. <http://www.ege-edebiyat.org/docs/255.doc>

"...niçin onun meçhul matemlerini örtmüyor..."	Matem : hem duygusal olarak, hem de duyusal olarak "siyah"ı çağrıştırabilir.
"Siz bu zehirleyici kitaplar üzerine düşüyor, kararıyor... "	Kararmak : doğrudan "siyah"la ilişkilidir.
"yıkılmaz bir hapishane "	Hapis ve Hapishane : aydınlıktan ziyade karanlığın hakim olduğu bir mekandır.
"...ve ölüme delalet ederdi."	Ölüm : pek çok kültürde olduğu gibi bizim kültürümüzde de "siyah" çağrışımlıdır. (Örnek: "karalar bağlamak")
"...meçhul bir şeâmetten kaçır gibi..."	Şeamet: "uğursuzluk" anlamıyla siyah çağrışımlıdır.
"...şimdi ona meyus görünüyor..."	Meyus: "matemli" anlamıyla, siyah çağrışımlıdır.
"...bahçenin tarhları müteverrim kızların metruk çiçekli kabirlerine benziyordu"	Müteverrim: "veremli" O dönem için ölümcül bir hastalıktır, ölüm dolayısıyla siyah çağrışımlıdır. Metruk: terk edilmiş yerler, genelde ışığın olmadığı karanlık yerlerdir. Kabir: doğrudan karanlık, siyahlık çağrışımlıdır.
"...onun yüzünü tamamıyla örtüyordu "	Örtmek: dolaylı bir şekilde karanlık, siyahlık çağrışımlıdır.
"...ebediyen siyah kefenini yırtamayacağına..."	Kefen: Aslen beyaz olmasına rağmen, ölüm dolayısıyla siyah çağrışımlıdır. (Ayrıca metinde "siyah" sıfatıyla nitelenmiştir.)
"...taze mezarlar üzerine bırakılmış..."	Mezar : ölüm dolayısıyla siyah çağrışımlıdır.
"Bu meş'um tefe'ülün..."	Meş'um: "uğursuz"luk, siyah çağrışı olan bir kavramdır.
" bu kapalı , تنها oda..."	Kapalı: metinde bu bağlamda kullanımı "karanlık"ı çağrıştırmaktadır.
"Bu siyah kelebek, parlak muhteşem tabiatın, çiçekli ,müşfik baharın cennetinde, cehennemin , zulmet , cehalet müekkulinin..."	Cehennem: karanlık çağrışımlıdır Zulmet: "karanlık" anlamındadır. Cehalet: Türkçe'deki "kara cahil" deyimiyile "siyah"ı çağrıştırır.

Edebî metin analizinde çok farklı ölçütlere bağlı olarak kelime ağları incelemesi yapılabilirse de, bunlar genellikle dört açıdan ele alınmaktadır: Buna göre de metinle ilgili farklı yorumlar yapılabilir:

Kelime ağı inceleme ölçütü	Yorum
1. Beş duyu: görme, işitme, koklama, dokunma, tatma	Özellikle tasvir yapılırken, bir duyu organından gelen verilere diğerlerinden daha fazla yer verilebilir. Bu ise metne farklı bir özellik kazandırır.
2. Dört unsur: hava, ateş, su, toprak	Bu unsurlardan biri veya bir kaç, çeşitli biçimlerde vurgulanabilir. Bunların tespiti, dünyanın algılaması ile ilgili ilginç ip uçları sağlar.
3. Değerlendirme, yorum, takdir etme yahut yerme (appréciation): olumlu / olumsuz	Bir metinde yazar çok zaman kendi yorumlarını açıkça söylemez, bunlar kendini yan anlamlarda ortaya koyar Bir metinde pozitif veya negatif yan anlamla (connotation) yüklü kelime öbeklerinin tespiti yazarın yorumlarını görmemizi sağlar.
4. Yer değiştirme (déplacement): hareket ve durağanlık	Metinlerde hareketi ya da durgunluğu anlatan kelimeler bir kelime ağı oluşturur.

Örnekler:

1.)

“...Yaprakları bile şimdi bir başka yeşil görünüyordu. Daha munis , daha sıcak, adeta gülümseyen bir yeşil. Rüzgardan hışırdayışları bile bir başka türüydü. Ağaç, yapraklarıyla dile gelmişti sanki. Durgun havalarda bir fısıldayış, rüzgarda mırıldanış, fırtınada ise homurdanış halini alan bir şeyler anlatmak istiyor gibiydi. Ne söylediği anlaşılıyordu gerçi...Fakat onu tanıyanlar bu esrarlı hışırtılarda ihtiyarın sesini, konuşma tarzını, hatta cümle yapısını tanımakta güçlük çekmiyorlardı.” (Haldun Taner, Bir Kavak ve İnsanlar)

Bu tasvirde, altı çizili kelimeler “işitme” duyusuna ait bir kelime alanı oluşturmuştur.

2.) Mehmet Akif Ersoy’un “Çanakkale Şehitleri” şiirinin aşağıdaki parçasında “ateş” unsuruna vurgu yapılmıştır:

“.....
Öteden **sâikalar** parçalıyor âfâkı
Beriden zelzeleler kaldırıyor a’mâkı;
Bomba şimşekleri beyinde inip her siperin;
Sönüyor göğsünün üstünde o arslan neferin.
Yerin altında **cehennem** gibi binlerce lağam
Atılan her lağamın **yaktığı**; yüzlerce adam
Ölüm indirmede gökler, ölü püskürmede yer;
O ne müthiş tipidir: Savrulur enkaz-ı beşer...
Kafa, göz, gövde, bacak, kol, çene, parmak, el, ayak,
Boşanır sırtlara vadilere, sağnak sağnak.
Saçıyor zırha bürünmüş de o nâmerd eller,
Yıldırım yayılımı tufanlar, **alev**den seller.
Veriyor **yangını**, durmuş da açık sinelere,
Sürü halinde gezerken sayısız tayyare.

3.) Ahmet Haşim'in "Ay" isimli yazısı, bir yazarın aynı yazı içinde olumlu ve olumsuz kelime ağlarını kullanışına güzel bir örnektir. Bu yazıda Haşim, gündüzü anlatırken olumsuz, geceyi anlatırken olumlu çağrışım yapan kelimelerle bir ağ oluşturmuştur: (Mavi kelimeler olumlu, kırmızı kelimeler o olumsuz çağrışımlara örnektir) :

Bütün gün kırlarda, deniz kenarlarında dolaştık, Güneş, hayâle müsaade etmeyecek tarzda herşeyi açık ve berrak gösterdiği için, yalnız gözlerimizle yaşadık ve hiç eğlenmedik. Ağaçların tozlu yapraklarını, kayalar üzerinde durup soluyan kertenkeleleri, denizin kirli suları altında cam kırıklarını, paslı tenekeleri, eski pabuç naaşlarını seyretmenin ne kadar çabuk ruha bıkkınlık verdiğini tecrübe etmeyen var mı? Güneşli kırlarda geçen bir gezinti gününden sonra, akşamüstü eve ümitsiz dönmenin mümkün olmadığını tecrübelerimle bilirim. Güneş, bütün gün, insana doğru fakat acı şeyler söyleyen bir arkadaştır. Onun ışığında eğlenmenin ve mes'ut olmanın hiç imkânı var mı?

Nihayet akşam oldu. Karanlık bastı. Karşı karşıya oturmuş iki insan, artık yüzlerimizi görmüyor, yalnız seslerimizi duyuyorduk. Birden, arkamızda garip bir fısıltıyı andıran bir hışırtı duyar gibi olduk. Başımızı çevirdik: İki büyük fıstık ağacı arkasından kırmızı bir ay, sanki yapraklara sürünerek yükseliyordu. Birden etrafımızda dünyanın bütün manzaraları değişti. Sanki Japonyalı bir ressamın siyah mürekkeple çizdiği belirsiz ve tamamlanmış bir âlem içinde idik. Artık her şeyi açıkça görmek ızdırabından kurtulmuştuk. Yanlış görmek ve tahayyül etmek imkânının sarhoşluğu vücudumuzu, yavaş yavaş bir afyon dumanı gibi uyuşturuyordu. Etrafımızda gündüzün bütün uyuz ağaçları yerine zengin bir orman vücut bulmuştu. Karşıda yemek yiyen fakir ailenin kirli kızları, yüzlerine vuran ay ışığı içinde birer süslü hayal olmuşlardı. Denizin bulanık suları boşalmış ve onun yerine şimdi sahilin üzerinde ışıktan bir mayi sallanıp şarkı söylüyordu. Dünyanın güzelliğinden korkmağa başlamıştık. Zira aydan akan büyüün saadetiyle ruhtarımız çatlayacak kadar dolmuştu.

Ay! Ay! Yalancı ay! Zekâdan harap olanları dinlendiren hayâl gibi, güneşten bunalanları da teselli eden sensin!

4.Diğer Kelime Grupları:

Bir metinde yer alan kelimeler, değerlerine (valeur) göre, bazı ortak noktalara sahip olabilirler. Bunlar da farklı sınıflama ilkelerine dayanarak çeşitli şekillerde gruplandırılabilir:

a) Somut ve Soyut Kelimeler:

Somut: Duyularla algılanabilen ve fizikî dünyaya ait olan şeydir. Somut varlıkları ifade eden kelimelerin tespiti, metin tipinin tespitinde işe yarar. Bir metinde somut bir söz varlığının olması (vocalaire), genellikle o metnin bir hikaye etme ya da bir tasvir metni olduğuna işaret eder.

Örnek:

"...Büyük bir bahçe...Ortasında köşk tarzında yapılmış bembeyaz bir ev...Sağ köşesinde her vakit oturduğumuz beyaz perdeli oda...Sabahları annem beni bir bebek gibi pencerenin kenarına oturtur, dersimi tekrar ettirir, sütümü içirirdi. Bir pencereden görünen avlunun öbür tarafındaki büyük toprak rengindeki binanın camsız, kapaksız tek bir pencresi vardı..." (Ömer Seyfettin, And)

Soyut: Duyularla algılanabilen dünyanın dışında yer alan, sadece zihinde var olan şeyler soyuttur. Ahlakî, düşünsel ve felsefî kavramları ifade eden kelimeler bu gruba girer. Soyut söz varlığı düşünce yazılarında, ispatlama metinlerde, denemelerde çok sık görülür.

Örnek:

“İlk bakışta şiirde üç şey görünür: Madde, şekil, mevzu. Şiirin maddesini mânâlı sesler olan kelimeler teşkil eder. Şiirin şekline ‘nazım’ denir ve bundan kelimelerin ahenkli ve vahdetli bir düzene konulması, yani ‘vezin’ anlaşılır. Şiirin anlattığı şeye de onun mevzuu diyoruz: Yalnız ne kelimeler, ne vezin, ne de mevzuda pratik ihtiyaçların zoruyla yaratılan kelimelerin ses ve mânâlarında şiir aramak abestir. Aksi takdirde her dilde ‘şiirli kelimeler diksiyoneri’ bulunmak lazım gelirdi.” (Mustafa Şekip Tunç, Şiir ve Fikir)

b) Etki uyandıran kelimeler (Le vocabulaire de l'affectivité):

Bunlar duygularla, insan psikolojisi ile ilgili kelimelerdir. Bu tür kelimelerin varlığı, **metnin** baskın **tonu** (tonalité dominante) ve melankoli, gurur, sevinç gibi nüansları belirlemede kullanılır. Ayrıca bir metinde bu tür kelimelerin varlığı ya da yokluğu, bir **okuma hipotezi** (hypothèse de lecture) geliştirmeyi sağlar. Yani söz konusu metnin hangi duygularla okunacağı, bir başka deyişle yazarla okuyucunun hangi duygularda birleşeceği bu tür kelime ağları ile belirlenir:

Örnek:

“On beş günden beri köyden köye dolaşıyoruz. Bu köylerin her biri, öbüründen daha **hüzünlü**dür. **Yorgunluk** bir taraftan, gönlümüzdeki **melâl** öbür taraftan, adeta nihayeti yok bir **gurbet** ve **sürgün** yolunda gibiyiz.” (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ceviz)

Bu parçada yazarın hakim duygularını anlamamızı sağlayan kelime ağı, aynı zamanda metnin tonunu da belirler.

c) Takdir/tutum ifade eden kelimeler (Le vocabulaire appréciatif):

Bunlar bir değer yargısı ifade eden, öznellik taşıyan kelimelerdir. Söz konusu değer yargısı olumsuz (negatif) olabilir: :Bu durumda alçaltıcı (péjoratif), küçültücü bir söz varlığı kullanılır. Değer yargısı olumlu (pozitif) olabilir: Bu durumda yüceltici (mélioratif), övücü söz varlığı söz konusudur. Bu tür kelimeleri tespit etmek, yazarın tercihlerinin anlaşılmasını sağlar. Didaktik ya da fikir tartışmasına dayalı (argumentatif) bir metinde alçaltıcı (péjoratif) ve yüceltici (mélioratif) karşıtlığı, reddedilen ya da desteklenen tezi birbirinden ayırmamızı sağlar. Değer yargısının derecesi, kullanılan kelimelerin yan anlamlarına (connotation) bağlıdır.

Örnek:

Bazı bağlamlarda bazı kişiler için, “burjuva” kelimesinin alçaltıcı (péjoratif) bir yan anlamı vardır. Aynı kelime, kültürel ve sosyal referanslara bağlı bazı amaçlar için kullanıldığında

övücü (élogieuse) bir yan anlama sahip olabilir. Sözelimi sosyal sınıfları ele alan bir romanda, "burjuva" kelimesi bir tenkit değeri taşıyabilir. Ancak bir sosyoloji kitabında aynı kelime, bir terim olarak tarafsız bir değeri taşır.

5. Kelime ağları arasındaki ilişkiler ve bunların anlamı

Kelime ağının ardışıklığı (succession): Bu, metnin bir karakter ya da bir konu üzerinde **tematik ilerleyiş** (progression thématique) hakkında bilgi verir. Bir kelime ağından diğerine geçiş, metinde önemli bir değişikliğin (moment) hebercisidir.

Kelime ağlarının çağrışım ilişkisi (association): Bu, yazarın muhayyilesi ve şahsi görüşleri (vision) hakkında bilgi verir. İstiare ve özellikle de alegori, kelime ağları arasındaki zihni çağrışım ilişkisine dayanır. Ayrıca tutum ifade eden yan anlamlar (connotation) konuşan kişinin zihni arka planı hakkında ipuçları verir.

Kelime alanlarının karşıtlığı (opposition): Bu, metindeki aksiyonla ilgili bir gerilimin (tension), bir çatışmanın (conflict), bir mücadelenin ortaya çıktığını gösterir. Genel anlamda bir çatışma atmosferi yaratır. Aynı zamanda zıtlıklar (contrast) üzerinde oynamak şiirsel bir etki de yaratır.

* * *

Yararlanılan Kaynaklar:

- Rıza Filizok, "Metin Analizi Açısından Kelimeler" <http://www.ege-edebiyat.org/modules.php?name=News&file=article&sid=156>

- Techniques littéraires: Les champs et les réseaux lexicaux, <http://www.lettres.net/cours/02-champslex.htm>

- Philippe LAVERGNE, <http://www.lettres.net/cours/02b-champslex-compl.htm>

- EspaceFrancais.com::Le Vocabulaire: Le Champ Lexical, http://www.espacefrancais.com/vocabulaire/champ_lexical.html#4

- Techniques littéraires: Les champs et les réseaux lexicaux, <http://vitellus.iffrance.com/champs.htm>